

VAKFİYELERİ IŞIĞINDA ERZİNCAN ŞEYH MUHAMMED SAMİ EFENDİ DERGÂHI (KIRTILOĞLU TEKKESİ)

ERZİNCAN ŞEYH MUHAMMED SAMİ EFENDİ LODGE IN THE LIGHT OF THEIR
FOUNDATION DEEDS (KIRTILOĞLU LODGE)

Yasin TAŞ*

Öz

Bu çalışmada Doğu Anadolu'da yaygın bir şöhrete sahip olan mutasavvıflardan Pir-i Sami adıyla bilinen Muhammed Sami Efendi ve kurmuş olduğu Nakşi dergâhi ele alınmaktadır. XIX. yüzyılın son döneminde Erzincan'ın Karaağaç Mahallesi'nde kurulan bu dergâh Cumhuriyet döneminde halk arasında Kırtıloğlu Tekkesi olarak anıldı. Konuya dair literatür genellikle sözlü anlatılara dayanmakta olup Sami Efendi'nin hayatı ile tasavvufi sohbetlerine yoğunlaşmıştır. 1939 Erzincan depreminde tamamen yıkılarak ortadan kalkan tekke hakkında ise etraflı bir çalışma ortaya konulmamıştır. Çalışma esas olarak tekke için tescil edilmiş olan beş adet vakfiyeyi ortaya koymayı ve bu vakfiyelere göre tekkenin kurumsal işleyişini belirlemeyi amaçlamaktadır. Tekkenin tasavvufi yönünden ziyade kurumsal tarihine odaklanan bu çalışmada sözlü kültürün anlatılarıyla şekillenen mevcut bilgiler arşiv belgeleri ışığında incelenerek değerlendirilmekte ve bunların bir kısmı teyit veya tashih edilmektedir.

Anahtar Kelime: Erzincan, Tekke, Nakşibendilik, Muhammed Sami Erzincanî, Kırtıloğlu.

Abstract

In this study, Muhammed Sami Efendi, known as Pir-i Sami, one of the Sufis who have a widespread reputation in Eastern Anatolia, and the Nakşi dervish lodge he founded are discussed. This lodge, which was established in the Karaağaç neighborhood of Erzincan in the last period of the XIX. century, was known among the public as Kırtıloğlu Lodge during the Republican period. The literature on the subject is generally based on oral narratives and focuses on Sami Efendi's life and Sufi conversations. No detailed study has been made about the lodge, which was completely destroyed in the 1939 Erzincan earthquake. The study mainly aims to reveal the five foundation deeds registered for the lodge and to determine the institutional functioning of the lodge according to these foundation certificates. In this study, which focuses on the institutional history of the lodge rather than its Sufi aspects, the existing information shaped by the narratives of oral culture is examined and evaluated in the light of archive documents, and some of them are confirmed or corrected.

Keywords: Erzincan, Nakşibendia, Tekke, Muhammed Sami Erzincanî, Kırtıloğlu.

GİRİŞ

Tasavvuf düşüncesinin derinleştirildiği ve irşad yoluyla halka takdim edildiği tekkeler, Kur'an ve hadislerin tavsiye ettiği hikmet ve güzel öğütle insanların manevi ve ahlaki açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerinde yoğunlaşmıştır (Kara, 2022, s. 368; Kazıcı, 2001, s. 297). Tarikatların tarih boyunca sosyal ve dini yönden en dikkat çeken taraflarından biri fethedilen bölgelerde iskân ve yerleşimi kolaylaştırmak suretiyle geniş kitlelerin İslam kültürüyle tanışmasını sağlamasıdır. Nitekim Anadolu ve Balkanlar'da fetihlerden sonra gönüllerin kazanılması büyük ölçüde tekkelerin faaliyetleriyle mümkün oldu. (Barkan, 1942, s. 19) Kaynaklarda zaviye, hankâh, dergâh ve âsitâne de denilen bu mekânlar, tarikata intisap edenlerin kendilerine mahsus zikir ve merasimlerini toplu halde icra ettikleri yerlerdi. Tekkeler esas olarak ibadet ve zikir için kullanılan mekânlar olmakla birlikte aynı zamanda taliplerine okuma yazma ve dini ilimlerin öğretildiği, tarikat büyüklerine ait eserlerin okutularak mütalaa edildiği birer mektep vazifesi görmüştür (Köse, 2012, s. 52). Vakıf gelirleriyle desteklenen tekkelerin topluma hizmet noktasındaki tarihi fonksiyonlarından bir diğeri birçok yerde külliye sisteminin bir parçası olarak imaret özelliği taşımasıdır. Fakir ve yoksulların karınlarını doyurma, gelip-geçen yolculara yeme, içme ve barınma imkânı sağlama, modern döneme kadar tekkelerin icra ettiği toplumsal hizmetlerden olmuştur.

Anadolu'nun fethinden sonra tarikatların erken dönemde yerleşerek tekke ve zaviyeler inşa ettiği ilk şehirlerden biri Erzincan'dır. Nitekim XII. asırdan itibaren Erzincan ve çevresinde Mevlevî, Kadirî, Nakşî, Halvetî, Kübrevî, Bektaşî, Kalenderî, Haydarî ve Ahî tekke-zaviyeleri kurulmuştur. Bu tarikatlar bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynadığı gibi virane ve terk edilmiş yerlerin yeniden iskâna açılması, taşrada güvenlik ve konaklama görevi sağlama gibi mühim vazifeler görmüştür. (Kılıç & Gül, 2011, s. 175-176). Tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Erzincan'da Mevlevîhâne'nin yanı sıra Haydarîhâne, Kalenderhâne, Taharten Bey, Pir Ömer, Uğurlu Mehmed Bey, Üryani Şeyh, Veled Bey zaviyeleri ile Ahi Ayna Bey ve Hoca Ağa hankâhları mevcuttu (Miroğlu, 2014, s. 190-191). Osmanlı evraklarında "kadîm" olarak nitelendirilen ve belli köylerde geniş vakıf arazilerinin hasılatına tasarruf eden bu zaviyeler, Osmanlı öncesi dönemde güçlü bir zaviye kültürünün varlığına işaret eden kurumlardır. XVI. yüzyıldan itibaren bu yapılara yenileri eklenmiş ve tekke-zaviye kültürü daha da genişleyerek ücra köylere kadar yayılmıştır. Aynı süreç XVII. yüzyıla kadar daha çok heterodoks özellikler gösteren tarikatların zamanla Ortodoks İslam çizgideki geleneksel anlayışa doğru evrilmesini beraberinde getirmiştir (Kılıç & Gül, 2011, s. 175-176). Nitekim XIX. yüzyılda Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Abdullah el-Mekkî ve bölgede hatırı sayılır

bir şöhrete erişmiş olan Terzi Baba ile Erzincan'da Nakşibendi'ye tarikatının Halidî kolu hâkim tasavvufi anlayışlardan biri haline gelmiştir. Zira Osmanlı'nın son döneminde şehirde faaliyet gösteren üç tekkeden biri Mevlevîhâne iken diğer ikisi Halidî tekkesi idi.

Vakıf görevlilerinin atamalarını ihtiva eden hurufat defterlerinde XVII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Erzincan'daki birçok zaviye, tekke ve dergâhın meşihat, türbedarlık, zaviyedârlık ve tevliyet gibi farklı cihetlerine atamalar yapıldığı görülmektedir. Hurufat kayıtları aynı zamanda bu dönemde yukarıda ismi geçen zaviyelerin yanı sıra pek çok köyde tekke ve zaviyeler bulunduğunu ortaya koyması bakımından önem taşır. Erzincan şehir merkezinde yer alan tekke ve zaviyelerin yanı sıra özellikle Haşhaşı (Kavakyolu), Cimin (Üzümlü), Kurutilek (Balıbey), Karatuş, Kom, Mollakendi, Rumsaray (Hanidere), Köşünkar (Buğdaylı), Akdağ köylerinde kurulmuş benzer yapılar bulunduğunu ifade etmek gerekir (Taş, 2020b, s. 614-615). Bilhassa Keleriç (Karakaya) Köyü XV. asırda Muhammed Bahaeddin Erzincanî ile Halvetiliğin Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve burada yetişen tarikat şeyhleri Halvetiliğin yayılmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur (Tuğgun, 2001, s. 13).

Selçuklu fethini müteakip İslamlaşmayla beraber hemen her tarikata kucak açan Erzincan aynı zamanda bu tarikatların kökleşerek yayıldığı bir muhit haline gelmiştir. Bölgenin İslamlaşmasında büyük etkisi bulunan tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarını temin maksadıyla bazı devlet adamları tarafından bir takım arazi gelirleri vakıf olarak tahsis edilmiştir. Bu yapılar güçlü vakıf kaynakları sayesinde Osmanlı'nın sonuna kadar ayakta kalarak geniş bir hizmet alanı bulmuştur. Tekkelerin yaygınlığı bu mekânlara olan manevi bağlılığı arttırmış, tarikatlara intisabı yaygınlaştırmak suretiyle halkın din ve dünya telakkisini şekillendiren başlıca unsurlardan biri olmuştur. Erzincan'da öteden beri toplum hayatının büyük ölçüde tarikat kültürü ile şekillenmesi tekkelerin manevi atmosferinde yetişen birçok tarikat büyüğünü ortaya çıkarmıştır. Halk arasında itibar gören ve çeşitli kerametler atfedilen çok sayıda veli zat, toplumu irşad etmenin yanı sıra yetiştirdikleri halifeleri ile tekke-zaviye kültürünün Erzincan çevresinde ve hatta Anadolu'nun diğer bazı bölgelerinde gelişerek yaygınlaşmasına da ön ayak olmuştur. Nitekim Erzincan tekkelerinde yetişen bazı mutasavvıflar, çevre coğrafyalara göç ederek tekkeler kurmuş yahut mevcut tekkelerde irşad faaliyetleriyle dini hayatın şekillenmesinde derin etkiler bırakmışlardır. Başta Harput, Darende, Besni, Divriği, Adıyaman, Antep ve Bursa olmak üzere bazı Anadolu şehirlerinde, Erzincanî nisbesine sahip mutasavvıf veya tarikat büyüğünün tarihsel varlığına rastlanması bu hususa açıkça işaret etmektedir (Taş, 2020a, s. 309).

XIX. yüzyılda Halidîliğin Erzincan'da yayılması iki kol üzerinden gerçekleşmiştir. İlki, yukarıda ifade edildiği gibi Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Abdullah el-Mekkî ve Terzi Baba ile başlayan irşad faaliyetleri Hacı Mustafa Fehmi Efendi ve çocukları Mehmed Sıdkı Efendi ile Ahmed Fevzi (Baysoy) Efendi gibi mutasavvıflar tarafından Terzi Baba Dergâhı üzerinden sürdürüldü. Halidîliğin burada yayılmasında rolü bulunan diğer kol ise çalışmada ele alındığı üzere Norşin şeyhi Tağî Efendi'den icazet alarak Erzincan'da tekke inşa eden Muhammed Sami Efendi ile başlayarak günümüze kadar devam etti. Sami Efendi, Osmanlı'nın son döneminde Erzincan'da Nakşi-Halidî çizgideki tasavvufî düşüncenin şekillenmesinde rolü bulunan ve geniş halk kitleleri üzerinde belirgin bir etkisi görülen Erzincanî nisbesine sahip tarikat şeyhlerinden biridir. Uzun yıllar sürdürdüğü irşad faaliyetleriyle Erzincan merkezinde ve çevresindeki köylerde çok sayıda insanın Nakşibendiliğe intisabını sağlamıştır.

Sami Efendi'nin fikirleri ve tasavvufî anlayışı, yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, öğretileri ve irşad metodu halifeleri vasıtasıyla tarikat silsilesi içinde günümüze kadar gelerek geniş bir sahaya yayılmış vaziyettedir. Hayatına dair malumatın önemli bir kısmı ailesi, halifeleri ve müritlerinden aktarılan rivayet ve anlatılara dayanmaktadır. Konu hakkındaki literatürün şekillenmesinde müritlerinden Erzincanlı Tüfenkçizâde Salih Baba'nın Divan'ı ile Şevkistan adlı eser büyük bir öneme haizdir. Erzincan İl Halk Kütüphanesi'nde 38874 numarada kayıtlı olan Şevkistan nüshasının Sami Efendi talebelerinden Muhammed Tahir Efendi (Aşçı, 2016, s. 159) yahut müritlerinden Adnân mahlaslı bir zat (Kartal vd., 2021) tarafından kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Hem Divan hem de Şevkistan, Sami Efendi'nin sohbetleri, menkıbeleri ve tasavvufî yönü üzerinde durmakta olup hayatı ve tekkesi hakkında çok az bilgi vermektedir. İlk olarak Kuyumcu, neşrettiği Salih Baba Divanı başında, Salih Baba'nın şeyhi olması hasebiyle Sami Efendi'nin hayatına dair kısa ama kıymetli notlar aktarmıştır (1979, s. 16-23). Buradaki bilgiler önemli ölçüde şeyhin o dönemde hayatta olan oğlu Selahaddin Kırtıloğlu ile halifelerinden Muhammed Beşir Efendi'nin torunu ve Dede Paşa'dan sonra tarikatın şeyhliğini üstlenen Abdurrahim Reyhan'ın sözlü aktarımlarına dayandırılmıştır. Konu hakkında neşredilen tek müstakil çalışma ise Erzincan'ın tarikat şeyhleri hakkında araştırmalar yapan Tuygun'un, Sami Efendi'nin hayatını ve sohbetlerini daha geniş şekilde ele aldığı "Muhammed Sami Erzincani: Hayatı ve Sohbetleri" adlı çalışmasıdır (Tuygun, 1997). Ayrıca Erzincan ve çevresinde tarikatları, Nakşibendiliği ele alan çalışmalarda (Aslan, 2018, s. 95-113) ve Sami Efendi'nin şeyhi Abdurrahman Tağî Efendi hakkındaki araştırmalarda (Baz, 2014, s. 93; Çakır, 2017, s. 44-45), Kuyumcu ile Tuygun'un aktarımları çerçevesinde Sami Efendi'nin hayatına da yer verilmiştir. Esasında XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına ait Erzincan tarihinin yerel

kaynakları olan kadı sicillerinin günümüze ulaşmamış olması, Sami Efendi'nin tarihi şahsiyetini, tarikat faaliyetlerini ve şehir hayatındaki rolünü arşiv vesikalarıyla tespit etmeye imkân vermediğinden hayatı hakkındaki bilgileri zorunlu olarak sözlü anlatılar üzerinden derleme mecburiyeti hasıl olmaktadır.

Sami Efendi'nin hayatına ve sohbetlerine odaklanan mevcut çalışmalarda, irşad faaliyetlerinin merkezi olan Kırtıloğlu Tekkesi üzerinde yeterince durulmamıştır. Erzincan'da Halidîliğin Terzi Baba Dergâhı'ndan sonraki bir diğer mekânı olan bu tekke hem eski Erzincan'da dini hayatın daha iyi anlaşılması hem de Sami Efendi tarafından ortaya konulan tasavvufi düşüncenin kurumsallaştığı mekân olması bakımından tarihi süreci arşiv belgeleri ışığında incelenmeye değerdir. Tekkenin bizzat Sami Efendi tarafından tescil ettirilen beş adet vakfiyesi konu hakkında geniş bir malumat sağlamaktadır. Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edilen söz konusu vakfiyeler ışığında tekkenin inşası, müstemilatı, idaresi, gelirleri ve hizmetleri üzerinde durularak kurumsal işleyişi değerlendirilmektedir. Tekkenin vakfiyeleri ışığında incelenmesi ve bir vakıf kurumu olarak işleyişinin ortaya konulması mevcut literatüre katkı sağlamanın ötesinde bu alanda büyük ölçüde anlatılarla şekillenen mevcut bilgilerin arşiv belgeleriyle desteklenmesi bakımından önem taşımaktadır. Nitekim çalışmada Osmanlı arşivlerinde Sami Efendi'nin hayatı ve tekkesine dair tespit edilen vesikalara da yer verilmektedir. Arşiv vesikalarındaki bazı detaylar, mevcut bilgileri tashih ya da detaylandırdığından çalışmada daha fazla ön plana çıkarılacaktır.

1. Şeyh Muhammed Sami Efendi

XIX. yüzyılda Erzincan'da yetişen önemli mutasavvıflarından biri "Pîr-i Sâmi" adıyla meşhur olan Kırtılzâde Şeyh Hacı Muhammed Sami Efendi'dir. Osmanlı evraklarında genel olarak "tarikât-ı aliyye-i Nakşibendiye meşâyihından", "tekye-nişîn", "sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât", "reşâdetlü" gibi elkâblarla yer bulmuştur. Terzi Baba ve halifesi Mustafa Fehmi Efendi'den sonra Nakşî-Halidî anlayışın Erzincan'da ayrı bir ekol içinde yaygınlaşmasını sağlayan önemli isimlerden biri kabul edilir. Doğu Anadolu'da haklı bir şöhrete sahip olup tarikat silsilesi, intisap ettiği Norşin (Güroymak) şeyhi Abdurrahman Tâgî üzerinden Sıbğatullah Arvâsî, Seyyid Tâhâ-yı Hekkarî yoluyla Hâlid el-Bağdadî'ye ulaşır (Uludağ, 1997, s. 297).

Şeyh Sami Efendi, kendisinden önce Erzincan'da Halidîliğin yayılmasında önemli bir yeri bulunan ve Terzi Baba adıyla tanınan Şeyh Muhammed Vehbi Hayyat Efendi'nin vefat ettiği 1264 (1847/1848) yılında Selüke (Yeşilçay) Köyü'nde dünyaya geldi. Erzincan nüfus idaresi tarafından 1324 (1906) yılında kendisi hayatta iken düzenlenen bir kayıta Sami Efendi'nin 57 yaşında olduğu tespit edilmiştir ki bu durum mezar taşında doğum yılı olarak yazılan 1264

tarihini kati şekilde teyit eder. Babası, Erzincan’da bir müddet imamlık da yaptığı kabul edilen Kırtılzâde ailesinden İbrahim Efendi’dir. Tuygun’un yayımladığı aile şeceresinde dedesi Mustafa Efendi olarak gösterilmiş (Tuygun, 1997, s. 14) ise de hayatta iken kaydettirdiği ve birazdan temas edeceğimiz vakfiyelerde ismi “Muhammed Sami b. İbrahim b. İsmail” şeklinde yer aldığından dedesinin ismi İsmail’dir. Kırtıl lakabını ilk kez kullandığı kabul edilen Mustafa Efendi ise büyük dedesi olmalıdır.

Mevcut çalışmalarda Sami Efendi’nin ailesine ve daha sonra tekkesine isim olan Kırtılzâde lakabının, Osmanlı döneminde Erzincan’a bağlı Til (Oğlaktepe) ve Hozunsu (Aydoğdu) köyleri arasında tasarruf ettikleri tımar arazinin isminden ileri geldiği kabul edilmektedir (Kuyumcu, 1979, s. 17). Esasında Osmanlı döneminde bilhassa Kars-Erzurum taraflarından getirilip Erzincan üzerinden Sivas cihetine nakledilen hayvanlar veya ticari mallar için tüccarlardan alınan vergiye (BOA, CML. 58-2669; BOA, AE. SABH.I. 922-6329), derbent yahut geçitlerde bir nevi toprakbastı parası olarak koyun sürülerinden hayvan başına alınan geçit akçesine (Türkay, 1972, s. 22) ve miri arazi dahilindeki otlaklarda beslenen hayvanlar için sahiplerinden alınan otlakiye/yaylakiye vergisine bâc-ı kırtıl denildiği gibi bazı bölgelerde kıraç arazilere (Pakalın, 1983, s. 271) dahi bu isim verilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde tekkeye isim olan Kırtılzâde/Kırtıloğlu isminin, ailenin Osmanlı döneminde devlet adına tasarruf ettiği arazi yahut bu arazi için topladığı vergi adından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Sami Efendi, Selüke Köyü’ndeki ilk eğitiminden sonra medrese tahsili için Erzincan merkezine geldi. Eski Hükümet medresesinde Arapça ve Farsça tahsil ederken müftü Kiremitçizâde Salih Efendi’den ders aldı. Hafızlık icazetini müteakip klasik usuldeki medrese tedrisatının yanı sıra Kadirî dergâhında Süleymaniyeli Şeyh Abdurrahman Efendi’nin tasavvuf sohbetlerine iştirak etti. Ardından Terzi Baba’nın halifelerinden Hacı Fehmi Efendi ile Hafız Mustafa Rüşdü Efendi’den Nakşibendiye tarikatının adabını öğrendi (Dumlu, 1994, s. 161; Tuygun, 1997, s. 97-98). Tasavvuf eğitimi ile klasik usulde medrese tahsilini bir arada sürdürerek hem maddi hem de manevi ilimlerde feyz almaya gayret etti. Erzincan’da medrese tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek Fatih Medresesi’ne girdi ve üç yıllık tahsilin akabinde müderrislik icazeti alıp memleketine geri döndü (Tuygun, 1997, s. 17).

Sami Efendi İstanbul’dan döndükten sonra bir müddet Erzincan’ın Keleriç (Karakaya) Köyü’nde imamlık yaptı. Aynı dönemde Erzincan’da ulema arasında tanınması ve ilminden dolayı saygı duyulan bir zat olarak öne çıkması, Cami-i Kebir denilen Gülabi Bey Camii’ndeki vaizliği oldu. Ardından Erzurum’un Hınıs kazasındaki rüştiye mektebinde yaklaşık dört yıl muallimlik yaptı. Bu vazifeyi sürdürürken Norşin şeyhi Abdurrahman Tağî Efendi ile tanışarak

ona intisap etti. Bu intisap kısa sürede büyük bir bağlılık haline gelince Hınıs'taki resmî vazifesini bırakarak Norşin'e yerleşti (Çakır, 2017, s. 45). Yaklaşık iki yıl kadar kısa bir sürede icazet aldı ve şeyhi tarafından irşad vazifesiyle memleketi Erzincan'a gönderildi. Nakşi halifesi olarak memleketine döndükten sonra Keleriç Köyü'nde kendisine intisap eden Muhammed Beşir Efendi aynı zamanda ilk halifesi oldu. Ardından Selüke Köyü'ndeki arazilerini satarak Erzincan'ın Karaağaç Mahallesi'nde bugün türbesinin bulunduğu alanda bir miktar arazi satın aldı ve Tuygun'a göre bu alana fidan ekimi yaparak geçimini sağlamaya çalıştı (1997, s. 32). Aynı süreçte burada yaptırdığı evinin yanına bir dergâh ve bir cami inşa ettirdi. İkamet ettiği hane, dönemin evraklarına Karaağaç Mahallesi 113. hanenin 2. numarası olarak kayıtlıdır (BOA, EV.BRT. 264-17).

Tekkenin kuruluşuna dair olan 1311 (1893) yılındaki ilk vakfiyede sadece ismen kaydedilen Sami Efendi, 17 Şevval 1324 (4 Aralık 1906) tarihli ikinci vakfiyeden itibaren "el-hâc" lakabıyla birlikte yazılmıştır. Dolayısıyla kesin bir tarih vermek mümkün değilse de onun tekkeyi inşa ettirip ilk vakfiyeyi tescil ettirdikten sonra hacca gittiği söylenebilir. İki kez hacca gittiği kabul edilen Sami Efendi'nin ikinci hac yolculuğu, ikinci vakfiyenin tescilinden sonraki sene gerçekleşmiştir. 1907 yılında 90 kadar müridini yanına alarak kara yoluyla Trabzon'a, oradan deniz yoluyla İstanbul'a gittiğine dair rivayet konuya dair kaynakların önemli bir kısmında yer almaktadır. Saray çevresinden Hah'lı (Bahçeli Köyü'nden) Mustafa Paşa tavassutuyla Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüş ve iki gün kadar İstanbul'da kaldıktan sonra hac yolculuğuna devam etmiştir (Kuyumcu, 1979, s. 17; Tuygun, 1997, s. 35).

Arşivlerde Sami Efendi'nin hayatına dair tespit edilen hususlardan biri Keleriç (Karakaya) Köyü'ndeki Pir Mehmed Camii'nin hitabet görevine tayinidir. Hatiplik vazifesini yürüten köy sakinlerinden Mehmed Sadık Efendi, 3 Mart 1904 tarihinde görevi ifa etmeye kudretinin olmadığını beyan ederek vazifesini Sami Efendi'ye bırakmıştır (BOA, Ev. BRT, 264-17). Ancak Sami Efendi'nin, bu tarihten sonra Keleriç Köyü'ndeki camide bizzat vazife yapıp yapmadığı tespit edilememektedir. Onun zaman zaman çevre köylere giderek irşad faaliyetlerinde bulunduğu, bu maksada hizmet ettiği için Keleriç Köyü'ndeki vazifeyi deruhte ettiği düşünülebilir. Ancak tekkesindeki irşadı tamamen bırakıp köy camisinde bilfiil vazife yapmış olmasına pek ihtimal verilmediğinden bu vazifenin onun adına vekaletle yürütülmüş olması da ihtimal dâhilindedir.

İnşa ettirdiği Nakşi dergâhında yaklaşık yirmi beş sene irşad faaliyetlerini sürdürerek birçok mürit ve derviş yetiştiren Sami Efendi, Halidîliğin Doğu Anadolu'da yaygınlık kazanmasında etkisi bulunan şahsiyetlerdendir (Albayrak, 1994, s. 83). 1912 senesinde birkaç günlük

rahatsızlığının ardından bir gece vakti 65 yaşında vefat etti. Türbesi eski Erzincan'da Terzi Baba Mezarlığına giden yolda, dergâhının bulunduğu mezarlıktadır. Mezar taşında “Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Muhammed Sami Kırtıloğlu 1264-1330” ibaresi yazılıdır. Vefatından bir yıl sonra yakınları tarafından kendisi için üç pencereci ahşap bir türbe yapıldı (Tuygun, 1997, s. 43). 1939'daki büyük Erzincan depreminde zarar gören mezarlık daha sonra tamir edilerek bugünkü halini aldı.

Sami Efendi'nin halifeleri arasında Keleriç Köyü'nden Muhammed Beşir (Buyruk) Efendi, kayınbiraderi Hah'lı Hacı Abdurrahman (Acar) Efendi, Erzincan'dan Hacı Hoca Mehmed Efendi, Kelkitli Hacı Ali Efendi, Refahiye'nin Hanzar Köyü'nden Hacı Hasan Efendi gibi zatlar bulunmaktadır (Kuyumcu, 1979, s. 20). Vefatında sonra Kırtıloğlu Tekkesinin postnişinliğine daha önce Otlukbeli ve Tercan'da tekke kurup irşad faaliyetlerinde bulunan halifesi Beşir Efendi getirildi. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanun üzerine Kırtıloğlu Tekkesi de kapatıldı ve hizmetleri bir müddet daha cami merkezli olarak yürütüldü. Diğer yandan eski Erzincan şehrinin 1930'lu yılların başındaki durumunu resimlerle detaylı şekilde kaleme alan ve günümüze ulaşmayan pek çok yapıdan bahseden Vali Ali Kemali, Kırtıloğlu Tekkesinden hiç bahsetmemiştir. Onun, eski devirlerde şehirde bulunan “tekkelerden eser kalmamıştır” (Ali Kemali, 1992, s. 350) sözü, siyasi çekincelerle yazılmış bir ifade değil ise tekkenin 1925 yılındaki kanun üzerine kapatılmış olduğunu ve işlevini tamamen yitirdiğini doğrular niteliktedir. Dolayısıyla tarikat faaliyetlerinin yasaklandığı bu dönemde Şeyh Beşir Efendi'nin Kırtıloğlu Tekkesinin misyonunu cami veya diğer Halidî tekkelerde olduğu gibi ikamet ettiği hane üzerinden devam ettirmeye çalıştığı düşünülmektedir. Zira Beşir Efendi'nin 1932'deki vefatından sonra şeyhliğe onun halifelerinden Dede Paşa lakabıyla tanınan Dede Musa Bayburdî (Musa Baştürk) geçti (Memiş, 1998, s. 139-140). 1973 yılında vefat eden Dede Musa'dan sonra ise bu vazife halifelerinden, Beşir Efendi'nin torunu Şeyh Abdurrahim Reyhan tarafından 1998 yılındaki vefatına kadar sürdürüldü.

2. Kırtıloğlu Tekkesi

2.1. Tekkenin İnşası ve Çevresi

Kırtıloğlu Tekkesi, eski Erzincan yerleşiminde bulunan Şeyh Sami Efendi türbesi ve caminin bulunduğu alandaydı. Halihazırda Erzincan-Çağlayan yolu üzerindeki cami ve türbe, Erzincan Belediyesi'nin tahsis ettiği arsa üzerine eski yapıların yerine “Terzibaba Mezarlığını Koruma ve Geliştirme Derneği” tarafından “Piri Sâmi Hazretleri Türbesi ve Camisi” adıyla inşa edilerek 1 Eylül 2017 tarihinde ibadete açıldı.

XIX. yüzyıl sonlarında Karaağaç Mahallesi'nde inşa edilen dergâh, ileride ele alınan 1311 (1893) tarihli vakfiyede bizzat banî Samî Efendi tarafından "Nakşibendiye Dergâhı" olarak adlandırılmıştır (VGMA, d. 609, 223/266). Erzincan Kadılığı tarafından tutulan mahkeme sicillerinde Samî Efendi'nin vefatından sonra tekkenin ismi "Şeyh Muhammed Samî Efendi Dergâhı" olarak kaydedildiği dikkat çekmektedir (Talan, 2020: 91). Benzer şekilde evkaf müdürlüğü tarafından istinsah edilerek Erzincan Evkaf defterine kaydedilen tekke vakfiyelerinin üzerine de "Şeyh Samî Efendi Dergâhı" ibaresi yazılmıştır (VGMA, 2481, s. 69). Dolayısıyla Cumhuriyet öncesi dönemde tekke isminin klasik şekilde banîye nisbet edildiği anlaşılmaktadır. Bu isimlendirmenin bir nedeni de tekkenin, resmi evraklarda şehirdeki diğer Nakşi tekkesi olan Terzi Baba Dergâhı ile karışmasını engellemek olmalıdır. Cumhuriyet döneminde hem cami hem de tekke için Kırtıloğlu isminin kullanımı yaygınlaşmıştır. Nitekim 1931'deki vakıf kayıtlarında, tekke camisine Samî Efendi'nin mensup olduğu Kırtılzâde/Kırtıloğlu ailesinden dolayı "Kırtıloğlu Camii" denilmiştir (VGMA, d. 198, s. 316). Aynı yıllarda cami müstemilatı içinde yer alıp kapatılmış olan tekkenin de halk arasında Kırtılzâde/Kırtıloğlu Tekkesi şeklinde isimlendirildiği tahmin edilmektedir.

Kitabesi bulunmadığından Kırtıloğlu Tekkesinin tam olarak hangi yılda inşa edildiği tespit edilememektedir. Tekkenin 1884 yılında inşa edildiğini belirten Tuygun da bu konuda herhangi bir kaynak zikretmemiştir (1997, s. 30-32). Tekkeye dair ilk vakfiyenin 1893 yılında kaleme alınmış olması ve döneme ait arşiv belgelerinde tekkenin inşasına dair sarîh bir kayda rastlanılmaması Tuygun'un belirttiği tarihe temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir. Diğer yandan XIX. yüzyılın sonlarında Erzincan şehri hakkındaki bilgilerin derlendiği salnamelerde Kırtıloğlu Tekkesine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Mevcut salnamelerden 1882 yılına ait salnamede Erzincan kazasında 2 (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299, s. 158), 1892 yılındaki salnamede ise 3 tekke olduğu yazılmıştır (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1310, s. 177). Söz konusu artışın Kırtıloğlu Tekkesine işaret ettiği düşünülmektedir. Ancak belirtilen tarihler arasında sadece 1887 yılındaki salname mevcut olup burada dahi kazadaki tekke sayıları hakkında bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla tekkenin inşa tarihi hakkında değerlendirmelerde bulunmak için zorunlu olarak Samî Efendi'nin hayatını esas almak gerekmektedir.

Yaklaşık iki yıl Norşin'de kalıp Abdurrahman Tağî Efendi'den icazet aldıktan sonra memleketi Erzincan'a dönen Samî Efendi'nin bir müddet Selûke Köyü'nde ikamet ettiği ve bilahare Erzincan merkezine yerleştiği bilinmektedir. Ancak Norşin'den hangi yılda döndüğü ve bu dönüşten ne kadar süre sonra Erzincan'a yerleştiği konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Bu durum doğal olarak tekkenin inşa tarihi konusunda da farklı değerlendirmeler ortaya

çıkarmaktadır. Tuygun, Sami Efendi'nin 1883 yılında Norşin'den Erzincan'a döndüğü ve yukarıda belirtildiği gibi bir yıl kadar sonra yani 1884 yılında Kırtıloğlu Tekkesini inşa ettirdiği kanaatindedir (Tuygun, 1997, s. 30-32). Benzer şekilde Aslan da Erzurum salnamelerinde kayıtlı olan muallim isimlerinden hareketle Sami Efendi'nin Hınıs'ta 1295-1299 (1878-1882) yılları arasında vazife yaptığını ve bu tarihten sonra Norşin'e yerleştiği tespitinde bulunmaktadır (2018, s. 100). Buna mukabil Kuyumcu, çoğunlukla Sami Efendi'nin oğlu Selahaddin Kırtıloğlu'na dayandırdığı bilgilerde Erzincan'a dönüşün Rumi olarak Ekim 1301 (Ekim 1885)'de olduğunu ifade etmektedir (1979, s. 16). Albayrak ise Sami Efendi'nin 1883 yılında Hınıs'ta muallim iken Abdurrahman Tağî Efendi ile tanıştığı ve 1886 Ekim ayında icazet alarak Erzincan'a döndüğü fikrindedir (1995, s. 83). Tuygun dışındaki her üç kaynağın tekkenin inşası konusunda herhangi bir tarih zikretmediğini belirtmekte fayda vardır.

Sami Efendi'nin tam olarak hangi tarihte Selüke Köyü'nden ayrılıp tekke inşa etmek amacıyla Erzincan'a yerleştiği henüz bilinmemektedir. Müritlerinden Şevkistan müellifi Adnan'ın aktardığına göre Sami Efendi, Norşin dönüşü hemen tekke inşa etmeye girişmemiş, şeyhi Abdurrahman Tağî Efendi'ye gönderdiği mektuplarda Erzincan'da nisbetleri yoksa da şöhretleri olan büyük alimler ve şeyhler bulunduğu için buraya yerleşerek irşada başlama konusunda birtakım tereddütler yaşamıştır. Ancak şeyhinin onu cesaretlendiren cevabından sonra Erzincan'a yerleşme kararı almıştır (Kartal vd., 2021, s. 167). Dolayısıyla icazet alıp köyüne dönüşü ile Erzincan'a yerleşme arasında da bir zaman geçtiği anlaşılmaktadır. Bu hususta Adnan'ın aktardığı iki ayrı hatıra hem şeyhin Erzincan'a dönüşü hem de tekkenin inşası hakkında bir fikir vermesi bakımından kayda değerdir. Adnan, Sami Efendi'ye intisabından bahsederken onu Erzincan'da ilk olarak 1884 yılında, çarşıda bir dükkânda otururken gördüğünü ve şeyhin o tarihte Hınıs'tan yeni geldiğini belirtmiştir (Tuygun, 1997, s. 132). Tekkenin mevcut olduğuna işaret eden diğer hatıradan ise 1889 yılında şeyhe intisap ettiğini ve intisap ettiği gece kendisini rüyada dergâh mescidinin mihrabına yakın bir yerde gördüğünü aktarmıştır (Tuygun, 1997, s. 133). Dolayısıyla Sami Efendi'nin Erzincan'a kesin şekildeki dönüşü esas alan değerlendirmeler ve Adnan'ın konu hakkındaki hatıratları dergâhın 1886-1889 yılları arasındaki bir tarihte inşa edildiği kanaatini oluşturmaktadır.

Sami Efendi'nin Nakşibendiye olarak isimlendirdiği dergâhın inşası için neden Karaağaç Mahallesi'ni seçtiği sorusu üzerinde durulması gereken hususlardan bir diğeridir. Norşin'den icazet alıp Erzincan'a dönen Sami Efendi, bir müddet baba diyarı Selüke Köyü'nde kaldıktan sonra köyde kendisine miras kalan mülklerini satarak Erzincan'da arazi alıp buraya yerleşti (Kuyumcu, 1979, s. 16). Sami Efendi'nin tekkeye vakfettiği akar arasında Selüke Köyü'nde

herhangi bir mülk bulunmaması ve ailesinin geçimi için vakfettiği mülklerin gelirinden tahsisat ayırması onun Erzincan'a yerleşme sürecinde köyde sahip olduğu bütün mülkleri sattığına işaret etmektedir. Sami Efendi'nin Erzincan'da arazi alıp yerleştiği muhit, şehrin kuzey ucundaki kenar mahallerinden Karaağaç Mahallesi oldu. Mahallenin ismi bu civarda meskûn olan Karaağaç cemaatinden ileri gelmiş olmalıdır. Zira bir takım arşiv evrakında önceki asırda bu mahallede bulunan cami, "Karaağaç Cemaati" üzerinden tanımlanmıştır (VGMA, HRF. d. 1064, s. 68; VGMA, HRF. d. 533, s. 6). Diğer yandan XX. yüzyıl başlarında Erzincan şehir nüfusunun hızla artmasıyla meskene olan ihtiyacın karşılanması için bir yandan eski mahallerin varoşları imara açılırken diğer yandan eski mahallelere bitişik yeni mahalleler teşkil edildi. Yeni binaların inşası da bir standarda bağlanarak ruhsat işlemine tabi tutuldu (Gül, 2020, s. 626). Yeni mahalle yapılması kararlaştırılan alanlardan biri daha evvel halk arasında zaman zaman "Molla Ali" (BOA, ŞD. 71-17-12) de denilen Karaağaç Mahallesi'nde dergâhı da kapsayan alan oldu. Tekke için tescil edilen 1910 tarihli son vakfiye hariç tutulursa ilk dört vakfiyenin tamamında hem Sami Efendi'nin ikamet ettiği mahalle hem de tekkenin bulunduğu muhit, Karaağaç Mahallesi olarak kayıtlıdır. 1910'da ise bu alan idari bakımdan yeniden düzenlenerek Mecidiye-i Kebir Mahallesi olarak adlandırıldı (VGMA, d. 609, 224/267).

XIX. yüzyıl sonlarında Karaağaç Mahallesi'nde Sami Efendi'nin satın aldığı araziler sadece tekkenin yeri ile sınırlı değildi. Aynı zamanda burada teşekkül eden Ak Mezarlığın çevresindeki bazı haneler ve bir miktar arsa da bu alana dahil olmalıdır. Zira 1909 yılında Ak Mezarlık Caddesi üzerinde Şeyh Sami Efendi ile Mehmed Usta oğlu Şükrü Efendi, Keçecizâde Mehmed ve biraderlerinin tasarrufunda olan 41 dönümlük iki tarlanın parça parça satılarak imara açılması kararlaştırıldı. Bu alanda hane inşasıyla teşkil eden mahalleye devletin son dönemdeki yeni yerleşim yerleri konusundaki siyasetine uygun olarak Mecidiye isminin verilmesi uygun bulundu (BOA, İ.DFE. 22-54; ŞD. 71-17; DH.MKT. 2856-38; BEO, 3579-268366). Dolayısıyla dergâh etrafındaki yerleşimin tekkenin inşasından sonra hız kazandığı ve yerleşimin artması sebebiyle bu alanın yeni bir mahalle halini aldığı kabul edilebilir. Cumhuriyet döneminin başlarında, muhtemelen eskiye dair çağrışımlar yaptığı gerekçesiyle Mecidiye ismi kaldırılmış, bu muhite Yeni Mahalle adı verilmiştir. Nitekim vakıf fihrist defterlerinde Kırtıloğlu Tekkesi, "Erzincan'da Karaağaç Mahallesi'ne mülhâk Yeni Mahalle'de tarikât-ı âliye-i Nakşîyye hulefâsından reşâdetlü el-Hâc Sami Efendi'nin binâsına muvaffak olduğu dergâh-ı şerîf" şeklinde tanımlanmıştır (VGMA, d. 197, s. 28). Diğer yandan tekkenin yanında yer alan Ak Mezarlığın ne zaman oluştuğu tam olarak tespit edilememektedir. Vakfiyelerde ilk olarak 1910 yılında tekkenin yanında mezarlık olduğu ifade edilmiş ise de

bundan önceki tarihlerde mezarlığın mevcut olduğu bilinmektedir. Zira Sami Efendi'nin müritlerinden şair Salih Baba 1325 (1906) senesinde vefat ettiğinde bu mezarlığa defnedilmiştir (Doğan, 1988, s. 92; Kuyumcu, 1979, s. 33-34). Dolayısıyla tekke çevresindeki yapılaşmanın teşekkül sürecinde mezarlığın da oluştuğu, artan nüfusun yanı sıra bazı tekke müntesiplerinin buraya defnedilmesiyle mezarlığın genişlediği tahmin edilmektedir.

2.2. Tekke Vakfiyeleri

Muhammed Sami Efendi, medrese tahsilini tamamlamış bir mürşid-i kâmil olması ve irşad faaliyetleri için kendi imkanlarıyla bir tekke ve cami yaptırarak bu yapıların ihtiyaçlarını vakıf sistemi içinde bizzat karşılayan bir hayır sahibi olması bakımından Erzincan'daki diğer tarikat şeyhlerinden ayrılır. Erzincan kadılığına farklı tarihlerde tescil ettirdiği beş adet vakfiyeden bazıları Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Mücedded Anadolu serisindeki vakıf kütük defterlerinde bazıları da 2481 envanter numaralı Erzincan Evkaf Defteri'nde kayıt altına alınmıştır. Vakıf arşivinde Sami Efendi'nin vakfı ile onun tarafından inşa edildiği sabit olan Kırtıloğlu Camisi ayrı vakıflar olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu vakıflar, günümüzde resmî olarak 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen mazbut vakıf statüsündedir.

Tekkenin inşasından sonra düzenlenen vakfiyelerden ilki Erzincan naibi Mustafa Rıza tarafından mühürlenmiş olup 7 Rebiülevvel 1311 (18 Eylül 1893) tarihlidir (VGMA, d. 609, 223/266). İkincisi 17 Şevval 1324 (4 Aralık 1906) tarihli (VGMA, d. 603, 71/119) vakfiyedir. Üçüncü vakfiye Erzincan müftüsü ve naib vekili Osman Fevzi Efendi tarafından tescil edilmiş olup 26 Şaban 1326 (23 Eylül 1908) tarihlidir (VGMA, d. 609, 222/265). Dördüncüsü 27 Şevval 1327 (11 Kasım 1909) tarihli olup Erzincan naibi Halil Fahri Efendi tarafından mühürlenmiştir (VGMA, d. 609, 221/264). Sami Efendi'nin vefatından yaklaşık iki yıl önce tescil ettirdiği son vakfiyenin üzerinde 5 Zilkade 1328 (8 Kasım 1910) tarihi bulunmaktadır (VGMA, d. 609, 224/267). Diğer yandan Tuygun, Sami Efendi'yi ele aldığı eserinde tekkenin eski harflerle yazılmış olan vakfiye görsellerine de yer vermiş ve 611 numaralı vakıf kütük defterinin 151. numarasındaki bir vakfiyeyi daha 1889 tarihli diyerek Sami Efendi'ye nisbet etmiştir (1997: 88). Ancak bu vakfiye Sami Efendi'ye ait olmayıp Kırtıloğlu ailesinden Çeri Mahallesi sakini Hüseyin oğlu el-Hac Mehmed Efendi'ye aittir ve dergâhın kuruluşundan çok daha önce 18 Ekim 1869 tarihinde düzenlenmiştir (VGMA, d. 611, 145/151). Dolayısıyla mevcut vakıf kayıtlarından Sami Efendi'ye ait sadece 5 adet vakfiye tespit edilmektedir ve bunların tamamı da tekkeye dairdir.

Sami Efendi'nin adına tescil edilen vakfiyelerin tamamı bizzat hazır bulunduğu halde kendisi tarafından Erzincan Kadı Mahkemesi huzurunda kayıt altına alınmıştır. Bu vakfiyeler tescil edildikten sonra şehrin kadı sicillerine kaydedilmiş, her bir vakfiyenin birer sureti de usul olduğu üzere vakıf banisine teslim edilmiş olmalıdır. Ancak Erzincan'ın yerel tarihi için büyük bir kıymete haiz olan kadı sicillerinden sadece 4'ü günümüze ulaşmış, diğerleri zaman içinde - muhtemelen depremler esnasında- kaybolmuştur. Mevcut sicillerde ise Sami Efendi'nin vakfiyelerine rastlanılmamaktadır. Sami Efendi'nin tescil ettirdiği vakfiyeler, 1922 yılı haziran ayında oğlu Hacı Nasreddin Efendi'nin talebiyle sicil defterlerinden istihraç edilmiştir. Böylece şerhiye sicilleri kaybolmadan önce ailenin talebiyle dergâh vakfiyeleri istinsah edilerek bir kez daha kayıt altına alınmış, bilahare birer suretleri vakıf kütük defterlerine de kaydedilerek günümüze ulaşmaları sağlanmıştır. Daha önce tescil esnasında Sami Efendi'ye verildiğini tahmin ettiğimiz vakfiye suretlerinin akıbetleri meçhul olmakla birlikte günümüze ulaşmayan bazı Erzincan kadı defterlerinin 1922 yılında mevcut olduğu da vakfiyelerin sonundaki notlardan anlaşılmaktadır.

2.2. Tekkenin Müştemilatı ve İdaresi

Tekke ve müştemilatındaki yapılar, 1939 Erzincan depreminde tamamen yıkılmıştır. Tekkenin depremden önceki halini tasvir eden herhangi bir anlatı veya görselin henüz tespit edilmemiş olması yapının o dönemdeki mimari şeklini belirlemeye olanak vermemektedir. Yapının müştemilatında Sami Efendi tarafından yaptırılan vakıf eserler cami, tekke ve çeşmedir. 1311 (1893) tarihli ilk vakfiyede akarların gelirleriyle evvela “dergâha mahsus cami ve dergâh ve çeşmesinin” tamir edilmesi şartına nazaran bu yapıların anılan tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak ne yapıların ne kadar zaman önce inşa edildiği ne de her üçünün birlikte mi yahut peyderpey mi yaptırıldığı belirtilmiştir. Aynı şekilde yapılar tarif edilirken mimari özellikleri ya da birbirlerine göre konumları detaylandırılmamış, sadece ismen kayıt altına alınmışlardır. Bu bakımdan dergâhın müştemilatını ve çevresini tasvir eden vakfiye anlatılarına burada kısaca yer vermekte fayda vardır. İlk vakfiyede dergâhın yeri ve çevresi şu şekilde betimlenmiştir.

“...Karaağaç Mahallesi'nde vâki iki taraftan inşâsına muvaffak olduğum Nakşibendi Tekyesi ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd birbirine muttasıl bir bâb dükkân ve bir bâb fırın ve yine ... iki taraftan tekye-i mezkûr bahçesi ve bir taraftan Eczacı Şükrü Efendi menzili ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd iki oda ve bir kiler ve bir matbah ve bir ahuru müştemil bir bâb menzil...” (VGMA, d. 609, 223/266).

İlk vakfiyeye göre tekkenin yanında Sami Efendi'ye ait bir menzil ve biri fırın olmak üzere iki dükkân mevcuttur. Yaklaşık 13 yıl sonra düzenlenen 1324 (1906) tarihli ikinci vakfiyede ise dergâhın çevresine dair ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

“Karaağaç Mahallesi’nde vâki’ sâkin olduğum Nakşî dergâh-ı şerifi civârında bir taraftan yani cânib-i yemîni dergâh-ı şerîf-i mezkûrun imâmına meşrûta vakıf hâne ve cânib-i yesârî dergâh-ı şerîf-i mezkûr ve arkası keza dergâh-ı şerîf-i mezkûrun harem bağçesi ve cephesi tarîk-i âmm ile mahdûd fevkânî ve tahtânî büyût-ı adîdeyi müştemil bir bâb mülk menzil...” (VGMA, d. 603, 71/119).

Vakfiyeye göre dergâhın yanında daha önce vakfedilen imam evi, arkasında harem bahçesi, karşısında ise Sami Efendi'ye ait iki katlı bir ev yer almaktaydı. Sami Efendi'nin vefatından iki sene önce kaydedilen 1328 (1910) tarihli son vakfiyede, daha önce Karaağaç olarak zikredilen mahalle “Mecidiye-i Kebîr” şeklinde isimlendirilmiş ve dergâhın çevresinde Sami Efendi'ye ait haneler, ahır ve bahçe için aşağıdaki betimleme yapılmıştır.

“...Mecidiye-i Kebîr Mahallesi’nde vâki’ rakam-ı ebvâba müteveccihen cânib-i yemîni sâhib-i vakfın sağîr ahuru ve yesârî vâkıf-ı mûmâ ileyhın birâderi Mustafa Efendi hânesi ve arkası Gümüşhaneli Hamdi Efendi bahçesi ve cephesi Akmezarlık ve tarîk-i âmm ile mahdûd ma‘a müştemilât bir bâb hâne ile kezâlik mahalle-i mezkûrda vâki cânib-i yemîni sâhib-i vakfın harem dairesi ve yesârî sağîr ahur ve arkası harem bahçesi ve cephesi tarîk-i âmm ile mahdûd ma‘a müştemilât bir bâb hâne...” (VGMA, d. 609, 224/267).

Bir vakfın, varlığını ve hizmetlerini sürdürebilmesi için vakfiyede belirlenmesi gereken temel hususlardan biri yönetim ve denetim mekanizmasının işleyişidir. Bu çerçevede ilk vakfiyede tekke vakfının tevliyetini hayatta oldukça elinde tutan Sami Efendi, vefatından sonra bu vazifeyi her nesilde erkek evladından “erşed ve eslâh” (en olgun ve en sâlih) olana bıraktı. Neslinin kesilmesi halinde kadılık marifetiyle seçilecek üç müstakim kişiden müteşekkil bir heyetin tevliyeti üstelenerek vakfı idare etmesini istedi. İkinci vakfiyede vakfedilen mülklerin gelirlerinden ¼ hisseyi mütevelliyeye ayırarak, vefatından sonra tevliyeti kayınbiraderi ve halifesi Mustafa oğlu Abdurrahman Efendi'ye ve onun evladına bıraktı. Neslinin kesilmesi halinde tevliyetin kendi evladı tarafından sürdürülmesini, kendi neslinin de kesilmesi halinde kadılığın sâlih, mütedeyyin ve müstakim bir zatı müteveli yapmasını arzuladı (VGMA, d. 609, 223/266).

2.3. Tekkenin Gelirleri ve Hizmetleri

Kırtıloğlu Dergâhı için düzenlenen 1311 (1893) tarihli ilk vakfiyede dergâhın yanında yer alan bir dükkân, bir fırın ve bir ev vakfedilmiştir. Dergâh bahçesinin bir köşesinde yer alan evin iki oda, bir kiler, bir mutfak ve bir ahır bulunmaktaydı. Öncelikle dergâh için lazım olan ekmeğin işletmecisi tarafından karşılanması şartıyla dükkân ve fırının kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır. Kira gelirinden fazla kalan ile cami, dergâh ve çeşmenin tamir edilmesi

istenmiştir. Tamir gerekmeyen veya gelirin fazla olduğu zamanlarda fazla kalan tüm gelirin tekkenin yemek masraflarına sarf edilmesi kararlaştırılmıştır. Vakfedilen evin de kiraya verilmesi, kirasıyla cami imamına maaşının verilmesi ve kalanın yine tekkede pişirilecek yemeğin masrafına ayrılması bir şart olarak benimsenmiştir (VGMA, d. 609, 223/266).

Sami Efendi 1324 (1906) tarihli ikinci vakfiyede, tekke bahçesinin köşesinde, imam maaşını karşılamak üzere vakfettiği ev ile dergâh arasında kalan yeni bir ev vakfetti. Harem bahçesine bakan bu ev, dergâhın bitişiğinde yer almaktaydı. Müştemilatı detaylandırılmayan bu konutun birkaç odası bulunan iki katlı bir ev olduğu anlaşılmaktadır. Evin kiraya verilerek gelirinin dört hisseye bölünmesi, bu hisselerden birinin müteveliye, geri kalan üçünün cami hatibine maaş olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece ilk vakfiyede sadece cami imamına ayrılan maaş, ikinci vakfiyede hatibini de kapsayacak şekilde genişletilmiş oldu. Esasında ikinci vakfiyedeki “*dergâh-ı şerîf-i mezkûr derûnunda bundan akdem binâ ve inşâ edip minber vaz‘ eylediğim mescid-i şerîf’*” ifadesi daha önce mescid olan yapının bilahare izin alınarak camiye çevrildiği anlamına gelmektedir (VGMA, d. 603, 71/119).

Üçüncü ve dördüncü vakfiyede akar olarak vakfedilen mülkler, Sami Efendi’nin Erzincan çevresindeki bazı köylerde sahip olduğu bir bahçe ve birkaç değirmendir. İlk olarak Zetkiğ (Değirmenköy) Köyü’nde dut ve kavak ağaçlarının olduğu bir bahçe ile yanında dört taşla dönen bir bab değirmen, Pişkidağ Köyü’nde üç bâb bir değirmen, Refahiye kazasının Melik Şeref (Yurtbaşı) Köyü’nde iki bâb bir değirmen vakfedilmiştir (VGMA, d. 609, 222/265). Ertesi sene vakfedilen iki değirmenden biri yine Melik Şeref Köyü’nde diğeri de Pulur (Ortayurt) Köyü’nde bulunmaktaydı (VGMA, d. 609, 221/264). Her iki vakfiyede söz konusu akarların geliri ile öncelikle dergâh bitişiğindeki harem dairesinde kalan ailesinin nafakasının karşılanması, iki sımara buğdayın müteveliye verilmesi ve kalan fazlanın dergâha gelip giden fukara ile misafirlerin yemek masrafına ayrılması kararlaştırılmıştır. Son iki değirmenin gelirinden bir sımara müteveliye ayrılmış, geri kalanı dergâhın tamiri ve dergâha gelip giden fukara ile yolcuların yemek masrafına hasredilmiştir. Vakfiyede müteveliye ödenecek buğday için Doğu Anadolu bölgesinde kullanılan ağırlık ölçülerinden sımara belirlenmiştir. Bu dönemde bir sımara Erzincan’da yaklaşık olarak 160 okka civarında bir ağırlığa tekabül ettiği (Taşkın, 2005, s. 107) nazarı itibara alındığında iki sımara günümüz değerleriyle yaklaşık olarak 205 kg buğday kadardır.

Sami Efendi 1328 (1910) yılında tescil ettirdiği son vakfiyede, dergâhın çevresinde ailesinin ikamet ettiği harem dairesi dışında iki hane daha vakfetti. Bu evlerden biri, harem dairesinin sol tarafında, diğeri ise yine bu civarda dergâhın yanındaki Ak Mezarlığın karşısında, kardeşi

Mustafa Efendi'ye ait evin yanındaydı. Her iki evin geliri, ikindi veya akşam namazlarından sonra tekkede hatm-i haccân zikrini yaptıran kimseye vazife olarak tahsis edilmiştir. Söz konusu vazifenin hayatta oldukça oğlu Fahreddin Efendi tarafından icra edilmesini, onun vefatından sonra ise kendi neslinin, erkek evladından olmak şartıyla çocuklarından “eslah, erşed, a‘lem” olanın hatme kıraat ettirme vazifesini üstlenmesini, vefatlarından sonra ise torunlarının bu hizmeti sürdürmesini şart koştu. Neslinin kesilmesi halinde ise hatm-i haccân ve tevliyet için mütedeyyin bir zat görevlendirme yetkisini Erzincan Kadılığına bıraktı (VGMA, d. 609, 224/267).

Tekke inşa edildiği dönemde vakıf gelirlerinin tekkedeki hizmetlerin ifası için ne derecede yeterli geldiği bilinmemekle birlikte Sami Efendi'ye intisap edenlerin artmasıyla tekkeye gelip gidenlerin sayısında ciddi bir artış olduğu aşikardır. Tekkenin misafirlerindeki artış doğal olarak masrafları arttırdığından Sami Efendi de buna paralel olarak yeni mülkler vakfetmek suretiyle tekkenin gelirlerini arttırmıştır. Sami Efendi'nin vefatından sonra tekkenin ihtiyaçlarını temin için bazı hayır sahiplerinin vakfiyelerinde tekke için gelir ayırdığı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri dergâhın komşusu ve müdavimi olduğunu tahmin ettiğimiz Mehmed Efendi adında bir zattır. Tekke civarında bulunan evini vakfederek kirasından elde edilecek geliri üçe ayırmış, bir kısmıyla tevliyet ücretinin ödenmesini, bir kısmıyla her sene kurban kesilmesini diğer kısmının da dergâhın mum ihtiyacına sarf edilmesini istemiştir (Talan, 2020, s. 41). Kırtıloğlu Tekkesine Sami Efendi dışında sürekli bir gelir tahsisi sadece bu vakıf ile sınırlı kalmıştır. Bu durum Sami Efendi'nin hayatta olduğu dönemde, tekkenin ihtiyaçlarını temin noktasında mevcut vakıf gelirlerinin yeterli olduğu kanaati oluşturmaktadır. Ancak Sami Efendi'nin vefatından birkaç yıl sonra Mehmed Efendi tarafından kurulan vakıf, mevcut kaynakların zaman içinde tekkenin bazı ihtiyaçlarını teminde yetersiz kaldığına işaret etmektedir.

İncelenen vakfiyelerde Sami Efendi'nin vakfettiği herhangi bir kitap ismi yer almadığı gibi kuruluş döneminde dergâhın müstemilatında bir kütüphane odası bulunduğu da rastlanılmamaktadır. Ancak oğlu Selahaddin Kırtıloğlu'nun ifadesine göre Sami Efendi, Kırtıloğlu Tekkesi bünyesinde bir kütüphane tesis etmiş, 3.000 civarında kitabı bulunan bu zengin kütüphane Erzincan depreminde tekkenin yıkılması sonucu zayi olmuştur (Kuyumcu, 1979, s. 17; Memiş, 1998, s. 139). Söz konusu kütüphanenin Sami Efendi tarafından kurulduğu açık değilse de İstanbul'a kadar giderek medrese eğitimi alan ve bir müddet rüştiye muallimliği yapan bir ilmiye mensubu olarak, birçok vakıf banisi gibi sahip olduğu kitapları, tekkede müritlerin ve ziyaretçilerin istifadesine sunduğu tahmin olunabilir. Nitekim Adnan'ın

aktardıklarına göre sohbetleri esnasında zaman zaman elinde bulunan kitaplardan ilgisini çeken ibareleri okumaktaydı (Kartal vd., 2021, s. 81). Ancak Vakfiyelere yansımaması dikkate alındığında, tekke bünyesindeki kütüphanenin müstakil bir odadan ziyade birkaç kitaplıktan ibaret olduğu ve zaman içinde bağışlarla zenginleştiği söylenebilir.

SONUÇ

Erzincan'ın Osmanlı döneminde inşa edilen son tekkesi, Karaağaç Mahallesi'nde XIX. yüzyıl sonlarında Şeyh Muhammed Sami Efendi tarafından yaptırılan Nakşibendi dergâhıdır. Cumhuriyet döneminde Kırtıloğlu ismiyle anılan tekke ve yanındaki cami, Erzincan'da Nakşî-Halidî anlayışın yaygınlaşmasında Terzi Baba Dergâhından sonraki önemli halkalarından birini teşkil etmiştir. Tekke için hazırlanan vakfiyelerde tekkenin imaret fonksiyonunu ön plana alınarak öncelikle dergâha gelen ziyaretçiler için yemek pişirilmesi ve ortaya çıkan masrafların finansmanı sağlanmıştır. Bu maksatla tekkenin yanında bulunan fırın vakfedilerek işletmecisi tarafından tekkenin ekmek ihtiyacı karşılanacak şekilde kiraya verilmiştir. Fakat yemekleri hazırlamak veya pişirmek için vakıftan ücret mukabilinde herhangi bir aşçı ya da yardımcı personel istihdam edilmemesi bu hizmetlerin tekkedeki halife, derviş veya diğer hizmet ehli tarafından sağlandığına işaret etmektedir. Yapı içinde ücretle personel istihdamının tek istisnası cami görevlileri ile sınırlı kalmıştır. Burada dahi sadece imamet ve hitabet cihetleri için ücret takdir edilmiş müezzinlik veya temizlik için görevli belirlenmemiştir. Sami Efendi sahip olduğu tüm mülkleri tekkenin zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçları için peyderpey vakfederek tekkenin imaret hizmetini aksatmadan sürdürmeye çalışmıştır. Erzincan köylerinde bulunan değirmenlerin gelirini, ailesinin geçiminden fazla kalanı tekkenin imaretine olacak şekilde vakfetmesi esnasında onun ailesinin geçimi dışındaki bütün maddi servetini tekke hizmetleri için vakfettiğine işaret etmektedir.

Sami Efendi dergâhın manevi anlamdaki sevk ve idaresini sağlayan meşihat cihetinin ve buna bağlı olarak irşad faaliyetlerinin kendisinden sonra nasıl ve hangi şartlarla yürütülmesi gerektiği konusunda vakfiyelerde bir düzenlemeye gitmemiştir. Meşihat için vakfiyede herhangi bir şart belirlememesi, birçok Halidî tekkesinde olduğu gibi kendisinden sonra yetkin halifelerin tekkedeki vazifeyi yürütmesi geleneğini benimsediğine işaret etmektedir. Vefatından iki yıl önce düzenlediği son vakfiyede, dergâhta icra edilen hatme zikrini yaptırmayı çocuklarına ve neslinden gelenlere bırakmıştır. Esasında bu vazifenin evladı tarafından devam ettirilmesini istemesi, hem dergâhta şeyh bulunmadığı zamanlarda dahi zikrin devam etmesini sağlama hem de neslini tekkenin manevi iklimi içinde tutma isteği şeklinde değerlendirilmektedir. Vakfın

mali konulardaki idaresini çocuklarına bırakması ise dergâh gelirlerinin evladı tarafından korunmasını ve böylece dergâhı ayakta tutarak başlattığı hizmetlerin devamını sağlamaktır.

KAYNAKÇA**Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Ali Emiri, Sultan I. Abdülhamid (AE. SABH.I.): Dosya/Gömlek No: 922/6329, 7 Muharrem 1195 (1 Mayıs1781).

Babıali Evrak Odası (BEO): Dosya/Gömlek No: 3579/268366, 2 Cemaziyelahir 1327 (21 Temmuz 1909).

Cevdet Maliye (CML): Dosya/Gömlek No: 58/2669, 19 Zilkade 1209 (7 Haziran 1795).

Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT): Dosya/Gömlek No: 2856/38, 6 Recep1327 (24 Temmuz 1909).

Evkaf, Berat (EV.BRT.): Dosya/Gömlek No: 264/17, 15 Zilhicce 1321, (3 Mart1904).

İrade, Defter-i Hakani (İ.DFE): Dosya/Gömlek No: 22/54, 19 Cemaziyelevvel 1327 (8Haziran 1909).

Şurayı Devlet (ŞD.): Dosya/Gömlek No: 71/17, 9 Cemaziyelevvel 1327 (29.05.1909).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter (d.) 197, s. 28.

VGMA, Defter (d.) 603, 71/119.

VGMA, Defter (d.) 609, 221/264; 222/265; 223/266; 224/267.

VGMA, Defter (d.) 611, 145-151.

VGMA, Defter (d.) 2481.

VGMA, Hurufat Defteri (HRF. d.), d. 1064, s. 68; d. 533, s. 6.

Basılı Kaynaklar

Albayrak, N. (1994). Dede paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9 (s. 83) TDV Yayınları.

Ali Kemali. (1992). *Erzincan: tarihi, coğrafi, toplumsal, etnoğrafi, idari, ihsai inceleme araştırma tecrübesi*. Kaynak Yayınları.

Aslan, Ö. (208). *Erzincan'da tasavvuf kültürü ve nakşibendilik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi.

Aşçı, K. (2016). Ahmed fevzi efendi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 3 (9), 157-181.

Baltacı, H. (2023). Aşçı ibrahim dede hatıratı çerçevesinde xix. yüzyıl erzincan'ında dinî ve tasavvufî hayat. İçinde T. E. Şahin- N. Parlak (Ed.). *Cumhuriyetin 100. yılında erzincan: inançlar- gelenekler-dinî mekânlar XI*. (s. 393-416). Erzincan Valiliği Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1942). Kolonizatör türk dervişleri. *Vakıflar Dergisi*, S.2, 279-386.

Baz, İ. (2014). Osmanlı'dan cumhuriyet'e norşin dergâhı ve şeyh abdurrahman-ı tağî. *Tasavvuf*. 15 (34), 73-108.

- Çakır, M. S. (2017). Şeyh abdurrahman-ı tâğî ve norşin tekkesi'nden yayılan kollar. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 26-53.
- Doğan, A. (1988). Salih baba: hayatı ve edebi şahsiyeti. *Milli Kültür (Mimar Sinan Özel Sayısı)*, S. 61, 91-95.
- Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299 (1882).
- Erzurum Vilayet Salnamesi, 1310 (1892).
- Gül, A. (2020). “Erzincan şehrinin mekânsal gelişimi (iki mekân: dört şehir)”. İçinde E. Yavuz-Y. Z. Keskin (Ed.), *Erzincan Tarihi V.* (ss. 616-640). Erzincan Valiliği.
- Kara, M. (2011). Tekke. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40, (s. 368-370) TDV Yayınları.
- Kartal, A. & Kıyçak, Ö. & Dağ, H. (2021). *Şevkistân bahâristân tercümesi-adnan*, Sonçağ Akademi.
- Kazıcı, Z. (2001). *İslâm medeniyeti ve müesseseleri Tarihi*. Kayıhan Yayınevi.
- Kılıç, Ü. & Gül, A. (2011). Osmanlı devri erzincan vakıflarına genel bir bakış. *History Studies*, 3 (1), 165-182.
- Köse, F. (2012). *İstanbul halvetî tekkeleri*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Kuyumcu, F. (Der). (1979). *Salih baba divânı*. Gaye Matbaası.
- Memiş, A. (1998). *Hâlid-i bağdâdî ve anadolu'da hâlidîlik*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Miroğlu, İ. (2014). *Kemah sancağı ve erzincan kazası (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Talan, M. (2020). *Erzincan şeriyeye sicillerinde vakıflar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Taş, Y. (2020a). Erzincan vakfiyeleri üzerine bir değerlendirme. İçinde H. S. Kıroğlu (Ed.). *Sosyal, Beşerî İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar*, (ss. 295-314). Gece Kitaplığı.
- Taş, Y. (2020b). Hurufat defterlerine göre erzincan kazasında vakıf hizmetleri. İçinde İ. C. Türk ve M. Köse (Ed.), *Erzincan Tarihi IV*, (ss. 600-619). Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi.
- Tuygun, Ü. (1997). *Muhammed sâmi-i erzincanî*. Umran Yayınları.
- Türkay, C. (1972). Osmanlı imparatorluğunda vergi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. S.57, 17-23.
- Uludağ, S. (1997). Hâlidîyye (anadolu'da hâlidîlik). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15, (296-299), Türkiye Diyanet Vakfı.

EKLER

Ek. 1. Sami Efendi Dergâhı'nın 1327 Tarihli Vakfiyesi (VGMA, d. 2481, s. 69)

Ek. 2. Pir-i Sami Hazretleri Türbesi ve Camisinin Günümüzdeki Durumu (Google Earth'ten uyarlanmıştır)

